

16. Castells, M. (2013). *Enformasyon Çağı Ekonomi Toplum ve Kültür-III: Binyılın Sonu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
 17. Castells, M. (1997). *An Introduction to the Information Age*. City, Vol. 2, No. 7.
 18. Өзйурт, Ж. (2023). *Ааламдашуунун абалдары*. Çizgi Kitabevi.
 19. Castell, M. (2008). *Enformasyon Çağı Ekonomi Toplum ve Kültür-I: Ağ Toplumunun Yükselişi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
 20. Moreno, J. L. (1953). *Who Shall Survive? Foundations of Sociometry, Group Psychotherapy and Sociodrama*. Beacon House.
 21. Hall, R. (1996). *Questions of Cultural Identity*. California: SAGE Publications.
-

УДК:947(575.2)

Элеманова Р.Т. – окутуучу,
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекттик университети
ЧҮЙ ОБЛУСУНДАГЫ УЛУТТАР АРАЛЫК МАМИЛЕЛЕР

Элеманова Р.Т. – преподаватель
Кыргызского государственного университета имени Ишеналы Арабаева
МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ ЧУЙСКОЙ ОБЛАСТИ

Elemanova R.T. Teacher
Kyrgyz State University named after I. Arabaev
INTERNATIONAL RELATIONS OF CHUI REGION

Аннотация. Өлкөдөгү миграциянын аймактагы улуттук курамга тийгизген таасири тууралуу сөз болуп жаткандыгы тууралуу айтылат. Экономикалык себептерден улам адамдардын бир өлкөдөн башка өлкөгө көчүп кетиши тууралуу айтылып жатат. Бул процесстин аймактагы улуттук курамга кандай таасир эткендиги аныкталууда. Орустар, украиндер жана башка жергиликтүү эмес улуттардын санынын азайышы. Миграциянын натыйжасында аймакта орус, украин жана башка улуттардын санынын кыскаргандыгы белгиленет. Бул ошол улуттардын миграция процессине катышканы же аймакта алардын туугандарынын азайганы менен байланыштуу болушу мүмкүн. Андай болсо да, Чүй облусунда улуттук курамдын өтө аралаш мүнөзү байкалат. Ошондой эле, аймакта улуттук курамдагы деле көп улуттуу жана ар түрдүү экендигин билебиз. Бул, экономикалык миграция процессинин аймактагы улуттардын аралашмасын толук өзгөртпөгөнүн көрсөтөт.

Негизги сөздөр: улуттар аралык мамиле, Чүй облусу, социалдык, маданий, экономикалык, аймак таануу.

Аннотация. Рассказывается о влиянии миграции в стране на национальный состав. Говорят, причина о переезде из одной страны в другую по экономическим причинам. Выясняется, как этот процесс влияет на национальный состав. Уменьшилось количества русских, украинцев и других коренных национальностей. Это может быть связано с тем, что данные национальности участвовали в миграционном процессе или с тем, что их родственников стало меньше. Несмотря на это, Чуйская область демонстрирует многонациональный состав. Также мы знаем, что национальный состав региона по прежнему, многонационален и разнообразен. Это показывает, что процесс экономической миграции не полностью изменил этнический состав в регионе.

Ключевые слова: межнациональные отношения, Чуйская область, социальные, культурные, экономические, региональные исследования.

Abstract. The influence of migration in country on the national composition is discussed. They say the reason is about moving from one country to another for economic reasons. It turns out national composition. the number of Russians, Ukrainians and other indigeneus nationalities has decreased. This may be due to the fact that these nationalities participated in the migration proses or due to the

fact that there are fewer relatives of them. Despite this, the Chui region demonstrates a multinational composition. We also know that the ethnic composition of the region remains multinational and diverse. This shows that the process of economic migration has not completely changed the ethnic composition of the region.

Keywords: Interethnic relations, Chui region, social, cultural, region studies.

Чүй өрөөнү жана анын этникалык курамы. Негизги ой Чүй өрөөнү – этникалык жактан ар түрдүү жана көп улуттуу аймак экендигин баяндамакчыбыз. Анда 30дан ашуун этностор узак убакыттан бери жашап келет. Этностордун Чүй өрөөнүнө кайдан келип отурукташа баштаганы жана кандайча келгендиги жөнүндө кызыктуу деп табылган маселе көтөрүлөт. Чүй өрөөнү этностордун байырлап жашаган жери катары мүнөздөлөт. Чүй өрөөнүнүн этностук тарыхы тууралуу маалымат изилдөө үчүн актуалдуу маселе катары билебиз. Маалымат кыска жана так берилген жана окурмандарды кызыктыра турган суроолор коюлган. Албетте, этностор жөнүндө конкреттүү маалымат жетишсиз. Бирок ошого карабастан, Чүй өрөөнүнүн этникалык курамынын географиялык жана тарыхый себептери такталбай калган [30, 352-б.]. Иликтөөбүздү өркүндөтүү үчүн этностор тууралуу конкреттүү фактыларды кошуп, алардын келип чыгуу жана жайгашуу тарыхын кеңири баяндоо сунушталат.

Чүй өрөөнүндөгү этностор жана алардын турмушу. Негизинен Чүй өрөөнүндө этностордун жашоо-турмушун изилдөө маанилүү; изилдөө үчүн 6 негизги этнос тандалган.

Кыргызстандын этникалык курамы жөнүндө жалпы маалымат берилет, анын ичинде кыргыздардын жана башка этностордун пайыздык катышы [1, 3-б.]. Жалпысынан үч бөлүккө бөлдүк: Чүй өрөөнүндөгү этносторду изилдөөнүн мааниси. Изилдөөгө тандалган этностордун саны (6 негизги этнос). Кыргызстандын этникалык курамынын статистикасы (кыргыздар – 76%, башка этностор – 24%).

Кыргыздар калктын басымдуу көпчүлүгүн түзөт, бул улуттук биримдикке жана маданий өзгөчөлүктөргө басым жасайт [28, 38-б.]. Этностук ар түрдүүлүк жалпы Кыргызстанда 120га жакын этностук өкүлдөрү жашаганы, өлкөнүн этникалык байлыгын көрсөтөт. этностук ар түрдүүлүк жана анын изилдөөнүн мааниси жөнүндө түшүнүктүү маалымат берет. Ошол эле

учурда, этностордун өзгөчөлүктөрүн тереңирээк изилдеп, маалыматты деталдуу баяндоо текстти байытар эле. Чүй өрөөнү тарыхый жактан алганда, этникалык ар түрдүүлүгү жана бай маданияты менен өзгөчөлөнүп келген. Бул аймак илгертен эле Орто Азиянын маанилүү стратегиялык жана экономикалык борборлорунун бири болгон. Өрөөндүн этностук курамынын калыптанышына ар кыл тарыхый мезгилдерде болгон окуялар терең таасирин тийгизген. Чүй өрөөнү этникалык көп түрдүүлүк жана маданий байлык менен мүнөздөлөт [2, 30-б.].

Анын тарыхый өнүгүүсү ар кандай этностордун чогуу жашап, аралашып, өз ара таасир этүүсүнүн натыйжасы болуп саналат. Өрөөндүн этностук тарыхын изилдөө аркылуу Кыргызстандын маданий жана социалдык түзүлүшүн жакшыраак түшүнүүгө мүмкүнчүлүк бар. Азыркы учурда Чүй өрөөнүндө 30дан ашуун этностор жашап келет. Алардын арасында кыргыздар, орустар, дунгандар, уйгурлар, казактар жана татарлар негизги этносторду түзөт. Ар бир этностун өзүнүн маданий салттары жана коомдук турмушка кошкон өзгөчөлүктөрү бар. 1991-жылы Кыргыз Республикасы эгемендик алган соң, Чүй өрөөнүнүн этностук курамында өзгөрүүлөр болду. Орус тилдүү калктын бир бөлүгү башка өлкөлөргө көчүп кетсе, кыргыздардын санынын көбөйүшү байкалган. Учурда Чүй өрөөнү Кыргызстандагы эң көп улуттуу аймактардын бири болуп эсептелет. Совет доорунда Чүй өрөөнү Кыргызстандын индустриялашкан жана көп улуттуу аймагы болуп калды. Совет өкмөтүнүн миграциялык саясатынын негизинде өрөөнгө дунгандар, уйгурлар, корейлер, немистер жана татарлар сыяктуу ар кайсы этностор жайгаштырылган. Ошентип, Чүй өрөөнүнүн этникалык мозаикасы дагы да байыган [3, 39-б.]. XIX кылымда Чүй өрөөнү Орус империясынын курамына киргенден кийин, бул аймакка жаңы этностор көчүп келе баштады. Алардын ичинде орустар жана украиндер негизги орунду ээлеген. Бул

мезгилде өрөөндө дыйканчылык жана өнөр жай тармактары активдүү өнүккөн. Кыргыз эли Чүй өрөөнүнө XVI кылымдан тартып көчүп келе баштаган. Алар аймактагы байыркы элдер менен аралашып, өзүнүн маданий жана этностук таасирин калтырган. Ошол эле учурда, өрөөндүн бай жаратылыш ресурстары башка элдердин да бул жерге келүүсүнө түрткү берген. Чүй өрөөнү байыркы замандарда сактар, усундар жана түрктөр сыяктуу элдердин жашоо аймагы болгон. Ушул этностордун мурасы азыркы маданияттардын калыптанышына өбөлгө түзгөн [4, 14-б.].

Орто кылымдарда өрөөн Улуу Жибек жолунун маанилүү бөлүгү болуп, бул соода аркылуу маданияттардын жана элдердин аралашуусуна шарт түзгөн. Чүй өрөөнү тарыхый жактан алганда, этникалык ар түрдүүлүгү жана бай маданияты менен өзгөчөлөнүп келген. Бул аймак илгертен эле Орто Азиянын маанилүү стратегиялык жана экономикалык борборлорунун бири болгон. Өрөөндүн этностук курамынын калыптанышына ар кыл тарыхый мезгилдерде болгон окуялар терең таасирин тийгизген [5, 42-б.].

Чүй өрөөнү этникалык көп түрдүүлүк жана маданий байлык менен мүнөздөлөт. Анын тарыхый өнүгүүсү ар кандай этностордун чогуу жашап, аралашып, өз ара таасир этүүсүнүн натыйжасы болуп саналат. Өрөөндүн этностук тарыхын изилдөө аркылуу Кыргызстандын маданий жана социалдык түзүлүшүн жакшыраак түшүнүүгө мүмкүнчүлүк бар [27, 38-б.].

Кыргызстандын эли ар кандай этностук курамы менен тарыхтын эң оор жана сыноого толгон мезгилдеринде да ынтымакты жана боордоштукту сактап келген. Бул өзгөчө I Дүйнөлүк согуш, улуттук боштондук күрөш жана Улуу Ата Мекендик согуш сыяктуу тарыхый окуяларда айкын көрүнгөн. 1914–1918-жылдардагы I Дүйнөлүк согуш мезгилинде Кыргызстан дагы чоң сыноолорду башынан өткөргөн. Кыргыз жеринде жашаган этностор кыйынчылык күндөрдө биримдикти сактап, согуштун жана анын кесепеттеринин оорчулугун чогуу тартышты. Этностордун бул ынтымагы социалдык стабилдүүлүктү камсыздоого өбөлгө түзгөн. 1916-жылдагы Үркүндө кыргыз эли өзүнүн эркиндикти көздөгөн

күрөшүнө чыкты. Бул мезгилде этникалык топтордун ынтымагы жана өз ара колдоосу өзгөчө мааниге ээ болгон. Эл арасындагы достук жана боордоштук байланышы аларды тирүү калууга жана кыйынчылыктарга туруштук берүүгө жардам берди [6, 376-б.].

Советтик доордун башталышында Кара-Кыргыз автономиялуу облусунун (1924-ж.) негизделиши (кийинчерээк Кыргыз автономиялуу республикасы) тарыхый бурулуш учур болуп, этностор арасындагы кызматташтыкты жана биримдикти чыңдады. Бул процесс ар түрдүү улуттардын саясий жана социалдык турмушта биргеликте иштешине жол ачты [7, 6-б.].

1930-1932-жылдардагы Советтик агрардык саясаттын натыйжасында Казакстандын көпчүлүк аймактарында катуу ачарчылык орун алган. Бул мезгилде кыргыз эли казак туугандарына жардам берип, аларды кабыл алган. Боордоштук мамиле кыйын кезеңде этникалык байланышты дагы бир жолу чыңдады [8, 3-б.].

Кыргызстандын тарыхы анын этностук биримдиги жана ынтымагынын үзгүлтүксүз сакталып келгендигин көрсөтөт. Оорукыйынчылык күндөрдө, анын ичинде I Дүйнөлүк согуш, 1916-жылдагы Үркүн, Улуу Ата Мекендик согуш жана башка катаал мезгилдерде, кыргыз эли менен өлкөдө жашаган башка этностор өз ара жардамдашып, достук жана боордоштук мамилени бекем карманган. Бул тарыхый сабак азыркы жана келечек муундар үчүн ынтымактын баалуулугун баса белгилейт. Кыргызстандын элинин тарыхы ар түрдүү этностордун биргеликте жашоосу, кыйынчылыктарды бирге жеңип чыгуу жана биримдикти сактоо менен тыгыз байланышта [9, 54-б.]. Азыркы Эгемендүү Кыргыз Республикасында этникалык жана маданий ар түрдүүлүк өлкөнүн социалдык жана маданий байлыгы катары бааланат. Бирок эгемендикке жеткенге чейин, ар түрдүү тарыхый шарттар этностордун карым-катышына жана өлкөдөгү жалпы туруктуулукка чоң таасир эткен.

XIX кылымдын экинчи жарымында Кыргызстан Орус империясынын курамына кирген. Бул мезгилде Чүй, Талас жана Ысык-Көл өрөөндөрүнө орус жана украин дыйкандарынын отурукташуусу башталган. Жаңы этностордун келиши

аймактын демографиялык жана социалдык структурасын өзгөрттү. Аймактык жайгашуу орус жана украин отурукташкан элдер негизинен аймактын сугатка ыңгайлуу жана айыл чарбасына ылайыктуу жерлеринде орун алды [10, 98-б.].

Маданий өз ара аракеттенүүсү жергиликтүү кыргыздар менен келген этностордун ортосундагы өз ара байланыш социалдык жана маданий алмашууга алып келди. Кээ бир учурларда этностор арасындагы социалдык жана экономикалык теңсиздиктен улам чыр-чатактар чыккан. Жер маселеси, жаңы отурукташкан этносторго бөлүнүп берилген жерлер жергиликтүү кыргыздардын кызыкчылыгына карама-каршы келген учурлар болду [11, 56-б.].

Ресурстук атаандаштык, айыл чарба, жайыттар жана суу ресурстары боюнча атаандаштык этностор арасында чыңалууну жараткан. Ошентсе да, көпчүлүк учурда кыргыз эли жана отурукташкан этностор ынтымакты сактап, биргелешкен жашоо маданиятын өнүктүрүшкөн. Советтик доордо Кыргызстандын аймагына жаңы этностордун толкуну келип кошулган [26, 38-б.]. Чүй, Талас жана Ысык-Көл өрөөндөрү индустриялаштырууга жана социалдык трансформацияга дуушар болгон. Көп улуттуу коомдун пайда болушу. Бул мезгилде өлкөдө жашаган этностордун аралашуусу күчөп, жалпы советтик идеологиянын алкагында биримдикти сактоо негизги максат болгон. Совет бийлигинин катуу саясатына жана репрессияларына карабастан, этностор көп учурда ынтымакта жашап, кыйынчылыктарды чогуу жеңип чыгышкан. Союздун тарашы менен Кыргызстан эгемен мамлекет болду. Эгемендиктин алгачкы жылдарында этностор аралык мамилелерде айрым чыңалуулар болгондугу маалым. Бирок өлкөдө жашаган бардык этностор ар бир жарандын жалпы кызыкчылыгы үчүн ынтымакта жана кызматташтыкта жашоо зарылдыгын түшүнүшкөн [12, 376-б.].

Кыргызстандын тарыхында этностор арасындагы ынтымак жана өз ара колдоо оор мезгилдерде мамлекеттин туруктуулугун сактап келди. Азыркы Эгемендүү Кыргыз Республикасында Чүй, Талас жана Ысык-Көл өрөөндөрүндө жашаган ар түрдүү этностор кыргыз эли менен биргеликте жакшы жана жаман күндөрдү бөлүшүп, маданий жана

социалдык биримдикти өркүндөтүүдө. Тарыхый сабактар этникалык ар түрдүүлүк мамлекеттин күчү жана байлыгы экенин көрсөттү [13, 411-б.].

«Кыргызстан жалпыбыздын үйүбүз» деген девиз Кыргыз Республикасындагы улут аралык саясаттын негизги урааны болуп келген. Бул ураан, бир жагынан, өлкөдө жашаган бардык этносторду бириктирүүгө жана жалпы мекенчилдик сезимди бекемдөөгө багытталган. Экинчи жагынан, бул ураан айрым учурда сынга кабылып, улут аралык мамилелер боюнча ар түрдүү көз караштардын пайда болушуна алып келген. «Кыргызстан жалпыбыздын үйүбүз» деген девиз улут аралык ынтымакты жана биримдикти чыңдоо максатын көздөйт. Анын оң жактарын төмөнкү факторлор менен түшүндүрсө болот:

1. Биримдик жана мекенчилдик сезими: Бул ураан Кыргызстандын көп улуттуу курамын эске алуу менен, ар бир этносту бирдей укуктуу жаран катары кабыл алуу идеясын алдыга сүрөгөн.

2. Социалдык гармония: Ураан коомдогу этностордун ортосундагы маданий өз ара алмашууну жана достукту бекемдөөгө өбөлгө түзгөн.

3. Толеранттуулук: Бул принципти колдонуу ар кандай этностордун маданиятына жана салтына сый мамиле жасоого чакырат.

Бул ураандын айрым тараптарынан сынга кабылышынын негизги себептери:

Этникалык теңсиздик сезими, айрымдар бул ураан улут аралык мамилелерде үстүртөн иштелип чыккан деп эсептешет, анткени өлкөдө айрым этностор өз кызыкчылыктары же укуктары жетиштүү деңгээлде корголбой жатканын белгилешет. Мамлекеттик тил жана улуттук идентификация: Кыргыз элинин мамлекеттик тил, маданият жана улуттук баалуулуктары башка этносторго караганда көбүрөөк корголушу керек деген пикирлер бар. Бул ураан кээде кыргыздардын улуттук өзгөчөлүктөрүн көмүскөгө калтырат деп сыңалат. Реалдуулук менен дал келбестик: Айрым жарандар бул ураан чыныгы турмуштук көйгөйлөрдү чагылдырбайт деп эсептешет, себеби улут аралык мамилелерде чыңалуу жана теңсиздик учурлары дагы деле бар [16, 14-б.].

“Кыргызстан жалпыбыздын үйүбүз” деген девиз, максаты боюнча, улут аралык ынтымакты бекемдөөгө багытталган прогрессивдүү ураан. Бирок анын айланасындагы талаш-тартыштар, бул ураанды ишке ашыруу учурундагы айрым көйгөйлөр жана кемчиликтерди көрсөтөт. Ураандын маңызын толук ишке ашыруу үчүн мамлекеттин ар тараптуу саясаты, этностордун өз ара түшүнүшүүсүн жана тең укуктуулугун камсыздоосу зарыл. Талкуулар аркылуу бул девиздин мазмуну өнүгүп, улут аралык мамилелердин бекемделишине салым кошо алат [15, 14-б.].

Чүй өрөөнүндөгү этникалык ар түрдүүлүк жана уйгур этносу тууралуу маалымат берилген. Аны этностук мамилелерди, уйгур этносуна мүнөздүү факторлорду жана анын Чүй өрөөнүндөгү ордун талдоо аркылуу карап чыгуу зарыл. Чүй өрөөнү ар кайсы этностордун, анын ичинде уйгурлардын, байыркыдан бери ынтымакта жашап, бирге өнүгүп келе жаткан аймагы катары сүрөттөлөт. Маданий жана социалдык байланыштар: Көп этностордун Чүй өрөөнүндө жашаганы бул аймакты этникалык маданияттардын аралашуусуна, социалдык жана экономикалык байланыштардын чыңдалышына өбөлгө түзгөн. Көп этностуулук: Текстте уйгурлар менен катар орус, дунган, казак, немец сыяктуу башка этностордун да аталганы бул көп этностуу коомдун толеранттуулугун жана маданий ар түрдүүлүгүн көрсөтөт [14, 87-б.].

Чүй өрөөнүнүн курамындагы маанилүү этностордун бири катары сүрөттөйт:

- Ынтымак жана биримдик. Уйгурлар кыргыз эли менен жакшылыктарды жана жамандыктарды бөлүшүп жашап келгени белгиленген, бул этностор аралык кызматташтыктын жана тынчтыктын маанилүүлүгүн баса көрсөтөт [18, 98-б.].

- Таттыктуу орун. Уйгур этносу Чүй өрөөнүнүн социалдык жана экономикалык турмушунда активдүү роль ойнойт деп белгилейт. Чүй өрөөнүндөгү этностордун өнүгүүсү этностордун өз ара жардамдашып, берекелүү өрөөндүн курамында өнүгүп жаткандыгы баса белгиленген. Бул факторлор уйгурлар сыяктуу этностордун Чүй өрөөнүнүн социалдык жана маданий жашоосуна кошкон салымын баса көрсөтөт.

Этностук мамилелердин контекстинде көйгөйлөргө көз чаптыруу этностук мамилелер тууралуу түздөн-түз көйгөйлөр айтылбайт. Бирок төмөнкүдөй потенциалдуу маселелерди талдоого болот.

- Этностук жана маданий ар түрдүүлүктү сактоо маселеси.

- Чүй өрөөнүндөгү этностордун бирдей социалдык-экономикалык өнүгүүсүн камсыз кылуу зарылдыгы. Дунган улутунун Чүй өрөөнүндөгү жайгашуусу тууралуу маалымат берилет, алар тууралуу түшүнүк берүү үчүн тарыхка кайрылуу зарылдыгы айтылган [17, 48-б.].

Тарыхый контексти. Дунган улутунун Чүй өрөөнүнө келип жайгашуусунун тарыхый мааниси чоң. Тарыхта дунган элинин Кытайдан жер которуп келгендиги белгилүү, ал эми Чүй өрөөнү алардын жаңылыктарды жана маданияттарды кабыл алып, башка этностор менен бирге жашоосуна шарт түзгөн аймак болуп калган [20, 42-б.].

Жайгашуу жана интеграция. Дунган эли, башка этностор менен бирге, Чүй өрөөнүндө социалдык жана экономикалык өнүгүүгө өз салымын кошуп келген. Текстте алардын Чүй өрөөнүндөгү орду жана мааниси тууралуу сөз болот, бул аймакта алардын тынч жана ынтымактуу жашоосунун ийгиликтүү мисалы болуп саналат. “Тарыхы жок эл болбойт” деген сөз менен этностордун тарыхынын мааниси баса белгиленет. Ар бир этностун тарыхы, анын маданияты жана каада-салттары коомдун өнүгүшүнө салым кошуп, анын өзгөчөлүктөрүн сактоого көмөктөшөт. Этностордун ар биринин өзгөчөлүгү жана тарыхы аймакта социалдык жана маданий байланыштарды күчөтүп, этностор аралык ынтымакты сактоого өбөлгө түзөт. Дунган улутунун Чүй өрөөнүндөгү тарыхы жана социалдык орду өзгөчө мааниге ээ болуп, көп улуттуу коомдун бир бөлүгү катары өзүнчө роль ойноп келет [19, 42-б.].

Чүй өрөөнүндө биринчи түзүлгөн немис айылдары — Николайполь, Кеппенталь, Гнаденталь жана алардын негизинде пайда болгон Гнаденфельд айтылган. Бул айылдар 1883-жылы түзүлгөн. Чүй өрөөнү тууралуу айтканда, бул аймак элинин жана алардын катарындагы айылдар аралык байланыштардын тарыхында маанилүү орунга ээ болот. Немистер өзүнүн жогорку

жашоо сапаты, айыл чарбасынын өнүгүшү, ал эми эмгекке болгон жогорку мамилеси менен белгилүү [21, 314-6.]. Немистердин аймакка жер алышы менен жергиликтүү элдин маданий жана социалдык турмушу да өзгөрдү. Бул жалпы миграция жана жашоо стилдеринин ар түрдүүлүгү менен байланышкан. Чүй өрөөнүндөгү немистердин тарыхын жана алардын отурукташуу процесстеринин иштешин өзүнө камтыйт. Миграциянын тарыхый контекстинде, бул процесстин кыргыз коомунун социалдык-экономикалык структурасына кандай таасир калтырганын түшүнүү маанилүү. Текст ошондой эле немистердин Кыргызстандагы келечектеги маданий таасири жана айыл чарба тармагындагы салымы тууралуу маалымат берет [22, 14-6.].

Чечендердин Кыргызстанга көчүрүлүшү жана алардын Кыргызстандын аймагына жайгашуусу тууралуу маалымат берет. Бул этникалык топтун тарыхы жана алар үчүн тагдырдын кандай оор шарттарга туш болгондугу айтылып жүрөт. Чечендердин негизги бөлүгү 1944-жылы депортациясы тууралуу баяндайт. 23-февралда чечендер мал ташыган вагондорго салынып, Казакстанга, Кыргызстанга жана Өзбекстанга көчүрүлгөн. Бул окуянын тарыхый контекстинде чечендердин жана ингуштардын депортациясы Сталиндин режимине байланыштуу. Чечендердин көчүрүлүшү — бул саясий репрессиялардын, күжүрмөн эмгектин жана адам укуктарын бузган көрүнүштөрдүн бир бөлүгү катары каралууга тийиш. Чечендердин Кыргызстанга көчүрүлүп келишинин жана алардын кыйынчылыктарга туш болуусунун таасири жөнүндө айтылып жатат. Алардын жана кыргыз элинин ортосундагы байланыш боорукердикти, өлкөнүн туруктуулугун жана муундардын бири-бирине жардам берүүчү рухун көрсөтөт. Чечендердин Кыргызстандын ар бир аймагына жайгашышы алардын тарыхынын бир бөлүгү болуп, алар кыргыз эли менен чогуу тынч жана ынтымактуу жашоону уланып жатканы айтылып жатат [24, 162-6.].

Казактар Кыргызстандын аймагында түптөлгөн жана өнүгүп жаткан этникалык топ болуп саналат. Кыргыз жериндеги казак этносунун тарыхы, анын келиши жана азыркы абалы тууралуу анализ

жасоо үчүн биз казактардын этникалык түпкү тамырларынан баштап, алардын Кыргызстанга келиши жана коомдогу ролу жөнүндө иликтөө жүргүзүү ашыкча болбойт. Казактар жана кыргыздар көп убакыт бою биргелешип жашап, бир нече тарыхый жана маданий байланыштарды түзүшкөн. Алардын теги жана тарыхы дагы бири-бирине окшош келет, булардын тили, каада-салты жана жашоо ыкмалары бир топ окшош болгон. Казактар Кыргызстандын аймагына ар кандай тарыхый мезгилдерде келе баштаган [23, 316-6.]. Алардын келиши көбүнчө кыргыз менен казактын ортосундагы соода, көчмөн жашоо шарттары, көчүүлөр жана уруулар аралык болгон байланышка таянып келет. Казактардын жана кыргыздардын арасында көптөгөн окшош адабий жана музыкалык тармактар, салттар жана үрп-адаттар бар [29, 38-6.]. Тил жана маданияттын өз ара аралашуусу эки элдин тарыхындагы өзгөчөлүктөрдү түшүнүүгө жардам берет. Казактардын Кыргызстандын аймагына келиши жана отурукташышы XIX кылымдын аягында жана XX кылымдын башында интенсивдүү башталган. Орус империясынын мезгилинде, айрыкча 1860-жылдары Кыргызстандын аймагында казактардын келип жайгашуу процессин көрүүгө болот. Казакстандын чыгыш жана түштүк аймактарынан келген казактар жергиликтүү кыргыздар менен чогуу жашай башташкан. Алгачкы жылдары, айрыкча мал чарбачылык жана жер иштетүү боюнча биргелешкен иш-аракеттер жүргөн. Алардын Кыргызстанга келиши, жергиликтүү эл менен болгон байланышы жана коопсуз жашоо шарттарын түзүү процессинде алар көпчүлүк кыргыздар менен тыгыз байланышта болушат [25, 14-6.].

Чүй облусундагы этностордун каада-салты, тили, маданияты жана алардын коомдук жашоого кошкон салымы тууралуу илимий изилдөөлөр жүргүзүү, Кыргызстандын ар түрдүү этникалык топторунун келечектеги өнүгүүсүнө жана дүйнөлүк илимге таасир этүүчү аспектилерди ачат. Чүй облусунда ар бир улутту изилдөө — көп улуттуу коомдун гармониялуу өнүгүшү үчүн маанилүү кадам болуп саналат. Бул изилдөөлөр ар бир этностун өзгөчөлүктөрүн жана алардын өз ара байланышын ачууга,

ошондой эле аймактагы этникалык жана маданий ар түрдүүлүктү сактап калууга жардам берет. Мындай изилдөөлөр жарандардын ортосундагы бейпилдикти

жана гармонияны чыңдоого, көп улуттуу өлкөдө толеранттуулукту сактоого жана улут аралык мамилелерди жакшыртууга жол ачат.

Адабияттар:

1. Абрамзон С.М. Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер. – Б. 1999.
2. Айдаркул К. Международные отношения кыргызов и Кыргызстана: история и современность. – Б. 2002.
3. Асанканов А.А. Кыргызы Синцзяна (КНР). – Б.: «Байтик», 2010.
4. Асанканов А.А., Бедельбаев Ж.Б. Кыргыз Республикасынын тарыхы. – Б. 2000.
5. Асанканов А.А., Осмонов А.Дж. История Кыргызстана: с древнейших времен до наших дней. – Бишкек, 2002.
6. Асанканов Аблабек. Уйгуры Кыргызстана. Бишкек, 2014.
7. Бактыгулов Дж.С., Момбекова Ж.К. История кыргызов и Кыргызстана с древнейших времен до наших дней. – Бишкек, 1999.
8. Бартольд В. Киргизы. Исторический очерк. – Фрунзе: Киргосиздат, 1927.
9. Бернштам А.Н. Уйгуры и Семиречье / В кн.: Белек С.Е. Малову. Фрунзе, 1946.
10. Воропаева В. И др. История Отечества. Краткий курс лекций по истории Кыргызстана. – Бишкек, 2002.
11. Гасанов А. Народ Кыргызстана в семье единой. Азербайджанцы. Бишкек-2014.
12. История Кыргызстана. XX век. – Бишкек, 1998.
13. Кыргыз Республикасында 2009 жылы эл жана турак жай фондун каттоо: Кыргызстандын калкы [Текст]. Бишкек: Кырг. Респ. Улуттук стат. комитети, 2010. 2 китеп (I. бөлүм).
14. Кыргыз Республикасынын тарыхы. – Бишкек, 2000.
15. Кыргызстан: Энциклопедия. – Бишкек, 2001.
16. Кыргызстандын чөлкөмдөрү. Чүй облусу: 1999 улуттук эл каттоосунун жыйынтыктары [Текст]. Улуттук стат. комитети, 2001. 3 китеп. 238 б. жылдагы биринчи Бишкек: Кырг. Респ.
17. Кыргызы и Кыргызстан: опыт нового исторического осмысления. – Бишкек, 1994.
18. Маанаев Э.Ж. Этническая история кыргызского народа. – Бишкек, 2008.
19. Малабаев Ж.М. Бишкек – столица Кыргызстана. – Бишкек, 2001.
20. Омурзаков С. История кыргызов и Кыргызстана. – Бишкек, 2012.
21. Осмонов Ө.Ж. Кыргызстандын айыл чарбасы жана айыл-кыштактардын социалдык турмушу. – Бишкек, 1994-ж.
22. Плоских В. М. История культуры Кыргызстана. – Бишкек, 2001.
23. Республиканская общественно-политическая газета / Общества уйгуров Кыргызской Республики «Иттипак», ноябрь 2008.
24. Рузиев М. Возрожденный уйгурский народ. Алма-Ата, 1982.
25. Сосновский А.Ю. 1874-1875-жылдардагы Кытайга экспедиция.с 45-89.
26. Хрестоматия по истории Кыргызстана (с древнейших времен до XX в.) / Воропаева В. – Бишкек, 1997.
27. Худяков Ю.Х. Енисей кыргыздарынын тарыхы «Кыргыз этноними жөнүндө» Кыргыздар. – Бишкек, 1993.
28. Чотонов У. Новейшая история Кыргызстана. 1985-1998 гг. – Бишкек, 1999.
29. Чотонов У. Суверенный Кыргызстан: выбор исторического пути. – Бишкек, 1995.
30. Элеманова Р.Т. Чүй облусунун социалдык абалы (1991-2000-жж.). // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – 2024. – №4,1.